

לא לגמרי הביתה...

בשטוקהולם התעכבנו ימים אחדים. ביקרנו בשגרירות וחיסלנו חשבונות בבתי-מסחר שסיפקו לנו ציוד ובגדים שלא ניתן היה לרכוש במוסקבה. בזמן שאני הייתי עסוק בענייני, טיילה בבה עם הילדים בבירת שבדיה, שעתה נראתה בעיניהם יפה ועשירה יותר מאשר הכירוה שנתיים קודם. ייתכן שהמעבר החד ממוסקבה הדלה לעיר המערבית השופעת כל טוב, הוא שיצר את הרושם הזה.

בבה ואני, לעומת זאת, התרשמנו מבני-האדם ברחובות. לבושם, ארשת פניהם הנינוחה, שהיתה ניגוד קוטבי להמון הזועף והמוטרד החולף במהירות בחוצות מוסקבה, מכורבל במלבושיו האפורים והקודרים.

משטוקהולם טסנו לפאריס, שם פגשתי לשיחות "מרתוניות" את שאול אביגור, את איסר הראל ואת השגריר אבידר.

סקרנו את עבודתנו במוסקבה, שוחחנו על מצבה של יהדות ברית-המועצות כפי שהתגלה לעינינו במרוצת השנתיים שעשינו שם, וכמובן שניתחנו את פרשות המאסרים והגירוש, והשלכותיהן על עתיד השליחות הישראלית בברית-המועצות. תוך כדי סקירת דרכי פעולתנו בברית-המועצות, המלצתי בפני איסר הראל כי ימנה "איש מקצוע" שיבדוק מה היו הפגמים, אם היו, בדרך שבה פעלנו ויצביע על שגיאות, אם היו, שהקלו על הק.ג.ב. לגלות ולאסור את היהודים שאיתם קיימנו קשרים קבועים. איסר הסכים, אך ראה קושי בבחירת אדם מתאים, מפני השוני הרב שבין המשימות שעמדו ועומדות לפנינו במוסקבה לבין הנסיון שהצטבר בפעולות מודיעיניות סודיות. אופי הקשרים עם יהודים בברית-המועצות סתר במובנים רבים את "חוקי המקצוע" שמטבעם הגבילו מאוד את אופי המגעים למטרות מודיעין. לבסוף סוכם שיחד עם שימת הדגש על המשימות שאינן בעלות אופי מודיעיני, יש בהחלט לבדוק מה ניתן לשפר או לשנות בשיטה וב"טכניקה" של המגעים.

בדיונים שבנו והעלינו את הצורך בהכנת חומר הסברה מודפס בשפה הרוסית, שיעדו העיקרי והחשוב הם יהודים, שאינם קוראים עברית או יידיש, ודנו בתוכנו של החומר שיתאים לקהל יעד זה ולתנאים שבהם מתנהלת הפעולה בברית-המועצות.

בעניין מציאת דרכים להברחת יהודים בודדים אל מעבר לגבול הגענו למבוי סתום. חיפשנו, בדקנו והתחקנו אחרי דרכים ושיטות, אך כל מה שהעלינו הבהיר לנו עד כמה שאין ביכולתנו, לפי שעה להציע דרכים לבריחה.

לעומת זאת, ראינו בקבלת אישורים לעלייתם של הורים זקנים במסגרת "איחוד משפחות" פריצתו של סדק ראשון במסך הברזל. אמנם, המספרים היו עדיין קטנים

מאוד, ואת רשיונות היציאה קיבלו אך ורק הורים זקנים, אך אנחנו האמנו שעם הזמן יגדל בהדרגה מספר היוצאים, ואולי גם יירד גילם.

גם בנושא זה, כמו בתחומי פעולה אחרים, פעלנו באותם ימים, על-פי החוש. דרושים היו חזון, אמונה ואולי גם מידה לא מעטה של תמימות לראות בזקנים המעטים שעברו דרך השגרירות באותם ימים, פתח תקוה כלשהו לעלייה של ממש שעוד תבוא. משוכנעים היינו שחשוב לדרבן ולעודד ישראלים שיש להם קרובי משפחה בברית-המועצות לשלוח להם "ויזובים" (דרישות לאיחוד משפחות). שאול אביגור, שעמד בראש עלייה ב' הבלתי ליגאלית, וגרישה ושייקה שעשו גדולות ונצורות בהברחת גבולות ובהעברת מעפילים בים ואף באוויר, תמכו אמנם בגישה, אך היו להם ספיקות אם "יצא משהו מעניין זה של 'איחוד משפחות'." "נדמה היה לי ששלושתם טרם השלימו עם ההערכה שהברחת יהודים מברית-המועצות היא תכנית חסרת סיכוי של ממש.

במרוצת השנים נתברר כי דווקא מסלול זה של "איחוד משפחות" הוא אשר סלל את הדרך לעלייה רבתי.

מקום מרכזי בדיון תפשה שאלת פתיחתו של מסע הסברה במערב שאני, העליתי - בהתלהבות ובתקיפות. למרות שליבנו את הדבר בהתכתבות מפורטת במרוצת ששת החודשים הקודמים, הופתעתי מכך ששאול ואיסר לא רק שהתייחסו לכך בחיוב אלא אף הביאו איתם גם הצעות מעשיות לביצוע. שאול ואיסר הודיעו כי בברכת ראש-הממשלה, סוכם בארץ על פתיחת פעולה שיטתית ונמרצת במערב שמטרתה משולשת: להביא לתודעת דעת-הקהל, היהודית והלא-יהודית כאחד, את מצוקתה של יהדות ברית-המועצות, החיה באווירה אנטישמית עוינת ונידונה לטמיעה שרירותית; להפיץ את המידע על המשטר הסובייטי, שבמשך עשרות שנים דיכא את המיעוט היהודי, ניתק אותו ממורשתו הדתית והלאומית והיפלה אותו לרעה כמיעוט; ולהעלות את התביעה לאפשר ליהודים הרוצים לחיות כיהודים לעלות למדינת היהודים.

שאול ואיסר סיכמו עם אייב הרמן על פעולה משותפת. אייב עמד בראש מחלקת ההסברה של הסוכנות היהודית וההסתדרות הציונית, ועבר לעבוד במשרד-החוץ. את הבשורה הזאת קיבלתי בהתלהבות, אך נדהמתי כאשר השניים פנו אלי וביקשוני לדחות בשנה את שובי לקיבוץ. התכנית היתה שאתחיל לפעול במערב ואחר-כך אעסוק בבנית יחידה מיוחדת שתכוון ותנהל את הפעולה. הציעו שאעבוד במשרד בתל אביב ובסופי שבוע אחזור הביתה. הם הבטיחו שכעבור שנה יחליף אותי מישהו אחר, ואז אוכל לחזור סופית לקיבוץ. המועמד, סיפרו לי, הוא ד"ר בנימין אליאב, איש משכיל הדובר שפות רבות, בין השאר רוסית, אנגלית, צרפתית, גרמנית וספרדית.

על בנימין לובוצקי-אליאב ידעתי את מה שהיה ידוע, בדרך-כלל, בציבור הישראלי. עורך עיתון ופובליציסט מוכשר, שעשה צעד יחיד במינו במערכות המפלגתיות-אידילוגיות בישראל. הוא עזב את התנועה הרוויזיוניסטית שהשתייך אליה והצטרף ליריבתה החריפה ביותר. בנימין, שמוצאו היה מלטביה היה שם בין מניחי היסוד לתנועת בית"ר ופעיל בולט בשורות הרוויזיוניסטים הצעירים. הוא עלה ארצה ומאוחר יותר חזר לאירופה כדי להשלים את השכלתו באוניברסיטאות של

ברלין ווינה. כל השנים היה פעיל בתנועה הרוויזיוניסטית, השתתף בוועידותיה וכנסיה ופרק זמן היה גם מזכירו של ז'בוטינסקי.

מאז עלייתו ארצה השתייך בנימין למעטים בתנועתו שחיפשו דרכים להתקרב להתיישבות העובדת. בימי הקרע החריף בין ז'בוטינסקי ותנועתו לבין חיים ויצמן, שנתמך על-ידי תנועת העבודה, חיפש בנימין דרכים לאיחוי הקרע אך נכשל. עם קום המדינה הדחים את הציבור הישראלי כשפרש מתנועתו ועבר לשורות תנועת העבודה. ב-1955 היה ד"ר אליאב יועץ תרבות בשגרירות ישראל בארגנטינה ועמד לסיים את שירותו בתחילת 1956.

איסר, כך הסתבר, נשאר אותו אדם שהכרתי ב-1952. הוא לא הביא הצעת בוסר, וכבר הספיק קודם-לכן לקבל את הסכמתו של אליאב. זו היתה הפתעה שלא הייתי ערוך לקראתה. היינו בדרך הביתה - נזקקנו לכך מאוד - וההצעה שהובאה לפני שיבשה את כל תכניותינו, ועלולה היתה לפגוע פגיעה קשה בחיי המשפחה ובמיוחד בילדים. מצאתי את עצמי במילכוד. רציתי לשוב לביתי, לחיי קיבוץ, ולאפשר לבני ביתי חיי משפחה תקינים. מצד שני, ידעתי, קיימת היתה המחויבות כלפי היהודים שנעצרו, לפתוח מיד במאבק ציבורי במערב. כן ראיתי במשימה שרצו להטיל עלי אתגר אישי, והיא משכה את לבי. הרגשת חובה אך גם רצון עז להשיב מלחמה שערה לרודפי עמי הם שהכריעו בסופו של דבר את שיקולי.

לאחר היעדרות של שלוש שנים ציפו בקיבוץ לשובי הביתה. עכשיו היה שאול צריך לבוא לכפר בלום ולשכנע את החברים להסכים לכך שאמשיך בעבודתי עוד שנה נוספת. בבה אמנם לא התלהבה מן ההצעה אך, כצפוי, הודתה כי עלי להיענות לה.

כבעבר, "נדלקתי" לעניין מרגע שבו נפלה ההחלטה. בראשי החלו להתרוצץ רעיונות כיצד והיכן להתחיל במסע במערב. על דרך ההקמה של יחידה מיוחדת במשרד בתל אביב חשבתי רק בקווים כלליים. לפני הכל היה עלי לדאוג לכך שהמשרד יגייס צוות חדש שיצא למוסקבה במהירות האפשרית. להמשכיות המפגש עם יהודים בבתי-הכנסת ובערי השדה היתה חשיבות מרובה, ועובדי השגרירות המעטים שנותרו במוסקבה, לא היו יכולים לעמוד במשימה. הייתי בטוח שהופעת "פנים חדשות" בקרב חבורת הישראלים המבקרת בבית-הכנסת במוסקבה, תעודד את היהודים, שבוודאי הרגישו כבר בהיעלמותנו הפתאומית ודבר המאסרים, ואולי גם הגירוש, הגיע לאזניהם. קשרתי, אפוא, את פתיחת המסע במערב עם חידוש הפעילות של אנשינו במוסקבה.

מפאריס הגענו לצייריך - מקום מושבו של שאול אביגור. במרוצת שנות עבודתי בשטוקהולם ואחר-כך במוסקבה, בשנים 1953 עד 1955, הלכו והתגבשו הדפוסים הארגוניים של המוסד שהופקד על גאולת יהדות מזרח אירופה, יהדות שמאחורי מסך הברזל. בהיותי במוסקבה היה לי רק מושג כללי על התפתחותו של המוסד "המיוחד" שבראשו עמדו שאול אביגור ואיסר הראל. במקום "בילו" - הכינוי המוצפן של המוסד בימיו הראשונים, הוסב כינויו ל"נתיב".

המבנה של "נתיב" ב-1955 היה מסורבל, ודמה מאוד למסגרת הארגונית של המוסד לעלייה ב' של טרם מדינה. עוד ב-1953 הוקם "בסיס" בווינה, שבראשו עמדו שייקה דן וגרישה שיינקמן. בסיס זה כיוון והדריך את פעילות הסניפים בבוקרשט, בודפשט, ורשה, פראג, ומאוחר יותר מוסקבה. אך ה"שליטה" על מוסקבה היתה אדמיניסטרטיבית בעיקרה, למרות שגרישה עמד בקשר הדוק עם מוסקבה וביקר בה פעמים אחדות. הפיקוח וההכוונה של הפעולה נעשו, למעשה, ישירות על-ידי איסר ושאול ואחר כך על-ידי שאול אישית.

בשנים 1953-1954 הוחל במשלוח חבילות עזרה ליהודי רומניה. לשם כך הוקמה בציריך חברה שעמדה לרשות "נתיב", ובקונסוליה הישראלית שם, ישב שליח "נתיב" שעסק בכך. ב-1955 החליט שאול להתמקם משום מה בציריך, בה ישב כמה שנים. שאול, ואשתו שרה שהצטרפה אליו, עבדו בתוך משרדי הקונסוליה. בקריה בתל-אביב, בשכנות למשרדי "המוסד", אך בנפרד ממנו, פעל משרד "נתיב", שנוהל בשנים ההן על-ידי משה כרמיל (צ'רבינסקי), גם הוא, כמו שייקה וגרישה, היה מוותיקי המוסד לעלייה ב'.

מדוע בחר שאול לשבת בציריך ולא בווינה, לא ידעתי, אף כי היה לי איתו קשר הדוק מאוד במשך כל שנת 1955. גם לאחר שחזרתי ארצה המשיך שאול לפעול תקופת-מה מציריך כראש "נתיב".

איסר הראל אמנם הפסיק לחלוטין לשתף פעולה עם שאול בפעולות "נתיב", אך בהיותו ראש המוסד ומתוך הערכה רבה לאיש, מצאתי בו מדי פעם כתובת להתייעצות. באפריל 1963, כאשר התפטר איסר הראל מתפקידו כממונה על שירותי הבטחון על רקע התנגדותו למדיניות שננקטה אז כלפי מדענים גרמנים שפעלו במצרים, במועד ההוא ביליתי חצי לילה עם גרישה בביתו של איסר, בנסיונות שווא לשכנע אותו לחזור בו מהתפטרותו. גם גרישה וגם אני היינו משוכנעים שהמדינה מאבדת אישיות בלתי רגילה, בשיא יכולתה המקצועית.

בקונסוליה הישראלית בציריך, שם, כאמור, עבד שאול, עיבדתי יחד עם משה סלע ומשה קהת, תכנית מפורטת למדי לחידוש הקשר עם יהודים שהשלטונות הסובייטיים לא פגעו בהם לרעה, והמלצנו להמשיך בנסיעות ובביקורים בערי שדה כאילו לא ארע דבר.

על-פי הצעתם של שאול ואיסר, נשארתי עם משפחתי עוד ימים אחדים באירופה, כדי לפרסם את פרשת מאסרם של היהודים בברית-המועצות. כששבתי ארצה כבר היה ראשי גדוש רעיונות לביסוס העבודה בתל אביב. המעבר מן הפרק המוסקבאי אל הפרק החדש של המאבק למען יהודי ברית-המועצות בארץ ובמערב, היה מהיר וכמעט מייד. תכננתי להשקיע תחילה מאמצים בארבע משימות: גיוס צוות לעבודה במוסקבה, הכנת חומר הסברה על ישראל בשפה הרוסית, עידוד משלוח דרישות לאיחוד משפחות (ויזובים) לקרובים, כדי שילך ויגדל מספר היהודים שיגישו בקשות לעלייה במסגרת של איחוד משפחות, וארגון מסע הסברה באירופה ובארצות-הברית.

עוד לפני שובי לישראל הופיעו פרסומים ראשונים בעיתונים בפאריס ובלונדון על המאסרים, ותיאור מצבם של היהודים כמיעוט מקופח ומופלה לרעה.

בזמן הקצר שהספקתי להקדיש לעניין הפרסומים הראשונים, היסקתי שיש לנושא תהודה רבה בדעת-הקהל המערבית, אך עם זאת למדתי שיידרשו מאמצים רבים, להט, עקשנות והתמדה כדי לבנות ולפתח מסע הסברה רציני ובעל היקף רחב.